

lyegzése, mindegy, hogy életműve egésze cáfolata ennek. Ám hogy a bélyeg sosem kophat le, bizonyosság rá a tavaly augusztusi És-beli cikk, ahol Babarczy Eszter mintegy mellékesen meg merte említeni: a *Nappali bold* körül gerjesztett vita „visszanézve érdektelennek és ártalmatlannak” látszik, szerinte ezt is és az antiszemitizmust is „az SZDSZ és az MSZP közé kifeszített antifasiszta koalíció” emelte be a fontos politikai témák közé. Paul Lendvai sietett is kioktatni: a tárgyban, mielőtt megszólalna, végezzen el egy posztgraduális kurzust.

Elkalandoztam. A fentiekkel, persze, már nem terheltem a tévéseket. Az olvasókkal sem teszem. Arra azonban még szánnék egy-két szót, hogy bárcsak úgy lett volna, ahogy Pomogáts Béla tartja – vagyis hogy az irodalomtörténet-írás és a kritika szigorúan ügyelt az értékelés és a kiválasztás igényességére. Oktatóként és olvasóként mások a benyomásaim. Úgy rögzültek, hogy ha a hallgatóból hiányzik a minimális történelmi, társadalmi és életrajzi ismeret, áriázhatunk akkor jelentésképzésről. Úgy, hogy a „nagy elbeszélés” (és a szerző) megszűntének (halálának), ezzel egyidejűleg a „nyelvi megelőzöttség” tényének bejelentése maga után vont a valóságvonatkozások semmibe vételét, de a tohuvabohu beszédet, a bennfentesség bikkfanyelvét is. Az elidegenítést – irodalomtól, olvasástól. Mára alig változott a (beszéd)helyzet. Megszűnt ugyan a „nemzeti identitást sértő” művelődéspolitikai, de messze az az idő is, amikor a politika még „kiemelkedő fontosságot tulajdonított az irodalomnak”. És e tekintetben semmi biztató jel. A Székely himnusozó (zászlózó) és Wass Albertező politikusoknak jó lenne legalább azt tisztázniuk, ha már nem szépírókat, akkor geológusokat segítségül híva, hogy a szikla kő-e. Marad-e vagy pediglen porlik?

RIGÓ BÉLA

Az érték-mérték antinómiái

Parttalan eszmecserére számíthatunk. Pomogáts Béla (a továbbiakban P. B.) sem fért bele saját vitaindítójába. A téma első számú szaktekintélyének könyveiből és egyéb írásaiból persze sok minden pótolható. A *Literatúra* 2004./ 3-4. számában a *Magyar irodalom a magyar társadalomban* című cikkében pl. azt írja: „A magyar társadalmat és a nemzeti kultúrát mindig is igen nebezen feloldható „antinómiák”, vagyis belső ellentétek tagolták, és ezek (...) radikalizálódtak a rendszerváltás nébány hónapos kegyelmi időszaka után.” (A terminust P. B. Németh Lászlótól vette, aki Szekfű Gyula Három nemzedékére reagált *A magyar élet antinómiái* című vitairatában.) P. B. antinómiái közül a legelső volt „A nemzeti és az európai orientáció ellentéte.”

Egy millenniumi tréfa szerint évezredünk első felében volt erős államunk és nem volt magyar irodalmunk, de félidőben cseréltünk. Latinul lettünk keresztények, európaiak. Írásbeli kultúránk egy szűk szellemi elit belügye volt. Miközben szóban létező magyar nyelvű poézisünk századokon át próbálta az írásbeliség sáncai mögé beverekedni magát.

A magyar nyelvű (írott) irodalmat is külföldről importáltuk. Tudós papok hozták be az akkori világ szellemi középpontjából, Wittenbergából. (Shakespeare is oda küldte Oxford helyett Hamlet királyfit.) A 16. századi magyar literátor Luther társának, Melanchtonnak a tanítványa. (Vagy egy tanítvány tanítványa, mint Bornemisza Péternek Balassi Bálint.) A hasonló értékeket felvonultató ellenreformáció majd Rómához kötődik. S bár közös céljuk volt a török kiűzése, az egyik oldal ennek érdekében alárendelte magát az egységes birodalomnak és egyháznak, a másik szerint viszont a közös célnak csak a szabadság és függetlenség értékei adhatnak értelmet. Abban sajnos, egyetértettek, hogy aki – ideológiailag és politikailag – a túloldalon áll, annak a kultúrája is ellenséges. Freskóját lemeszeljük, a könyvét elégetjük, íróját, olvasóját gályára küldjük. Ennek helyességében kételkedni pedig árulás. (A toleráns Erdély szabályt erősítő kivétel.) A Martinovics-perben elítélt nemesi ellenállók és a jozefinisták még Kufstein rácsai mögött sem békülhettek. Csak a reformkori országgyűlések csúcán (kegyelmi pillanat) mondhatta ki Kölcsey: „*Jelszavaink valának baza és (nem pedig vagy!) baladás*”. Az utókor persze együtt szereti Kölcseyt az általa leértékelt Csokonai-val és Berzsenyivel. A jelenkor azonban már nem ilyen engedékeny.

Irodalmunk jelene Trianonnal kezdődik. (Ady – korát megosztó – nemzet-halál-víziói is ekkor igazolódtak.) A veszteség közös, ám az egyik oldal érthetetlen igazságtalanságról beszél, a másik megérdemelt büntetésről. (Lehazaárulózásuk helyett gondoljunk a Himnusra vagy a Szigeti veszedelemre!) Trianon mérhetetlen szenvedéseket okozott, ám – akárcsak Mohács után – irodalmunkban virágzás követte. Elég végigtekinteni a folyóiratok listáján. (A P. B. által említett *Nyugat*, *Napkelet*, *Válasz* mellé tegyük oda a *Szép Szót* is!) Ám a veszteség igazi nyeresége, hogy az elszakadt területeken létrejöttek(!) a magyar irodalom új régiói. Ezek mindmáig mozgásban vannak. (Romániában Nagyváradról Kolozsváron át tolódik a centrum a Székelyföldre. Szerbiában Szabadka Újvidékkel vetélkedik.) A magyarországi regionalitás ennél későbbi. A *Híd*, a *Korunk* vagy az *Erdélyi Helikon* jóval korábban indult, mint magyarországi vidéki folyóirataink. Valaha Budapest fejlődése tehetette versenyképpessé kultúránkat. Ma Európa is a regionalitást preferálja. Értsünk belőle!

Nemcsak a határok mozogtak, hanem az emberek is. A huszadik század hét évtizedét (1919-'89.) jellemezte az erőszakos politikai emigráció. A szülőföldjükről az „anyaországba” menekülő humán értelmiségi csoportok is emigránsok, sok alkotó pályáján okozott törést ez az átültetés. Ám az idegen nyelvi közegbe kényszerültek veszteségei szinte törvénytörések. (A Márai-életmű is csak a hazatérés sikere után kellett a világnak.)

P. B. – ennyi karakterben – nehezen vázolhatná fel a magyar emigráns irodalom labirintusait. Példanévsorai mégis reklamálsra ingerelnek. Én például *Molnár Ferenc* és még néhány világsikerpolgár nevét hiányolom. Elvégre olyan nevek csinálták meg Hollywoodot, mint mondjuk, *Lengyel Menyhért*. Mások diadalmasan menekültek körbe Európát, lásd: *Háy Gyula*. (Ez a kifejejtés ismerős jelenség: a Bartók-évet Moszkvában a Bolsoj csodálatos bemutatóval ünnepelte, de a Mandarint nem engedték, csak a Kékszakállút és a Fából faragottat. Lengyel gyanús nyugatos, Balázs Béla pedig náluk volt lekáderezve.)

P. B. minden számára fontos értéket megpróbál átmenteni. Így kerül „*a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés*” mellé „*a városi Radnóti...*” Szerintem Illyés mellé városinak Szabó Lőrinc kívánkozik. Az inkább bukolitikus Radnóti a *halálával* került a halhatatlanok közé: a *Bori notesz* nemzeti öncsonkításunk megrázó lírai dokumentuma.

Az asszimiláció hozadékai és problémái végigkísérik irodalmunk egész történetét. Régi tréfa, hogy a magyarok legnagyobb költője szlovák, a szlovákoké magyar, ez a bajuk egymással. (Cézlás Hviezdoslav-Ország Pálra.) Első jelentős magyar írónk, Heltai Gáspár erdélyi szásznak született. Zrínyi Miklós egy elhorvátosodott dalmát családból származott, latin tannyelvű jezsuita iskolában nevelkedett német nyelvterületen. Tudatos döntése, hogy – horvát bán léte – magyarul ír. (Kortársai ezt megérezve tarthatták Gyöngyösi Istvánt nagyobb költőnek.) II. Rákóczi Ferenc magyar szabadsághős, de memoárjait franciául, önvallomásait latinul írja.

A magyarság befogadó volt Trianonig, akkor hirtelen sokan lettünk Medúza tutaján. Az addig akár erőszakkal is asszimilálókából „fajvédők”, kitaszítók lettek. (Máig is élnek utódaik...) Radnóti személyes sorsának paradoxona, hogy ő haláláig maradt hű magyar és hívő katolikus. A bizonyítékot (*Nem tudhatom...*) minden iskolásnak tanítjuk. Sajnos, többnyire hibásan, a költő ugyanis nem a pilótával, hanem sorstársaival vitázik. A járkáló halálraítéltek akkoriban már csak az ellenségben bízhattak. Bennük reményt keltett az ország elkezdődő bombázása is. Felzúdulással fogadták, hogy Radnóti reménykedni sem akar a szülőháza pusztulása árán elnyerhető megszabadulásban. (Elkötelezettségéről árulkodik a vers befejezésének korábbi változata: „*Szűz Mária, borítsd ránk virrasztó égi fátylad!*”)

A vitaindító ellentmondásai törvényszerűek. P. B. nemcsak tudósa, hanem gyakorló ápolója is értékeinknek. (Lásd: Illyés Alapítvány, Anyanyelvi Konferencia stb.) A kölcsönös kiátkozások helyett kompromisszumaival egy hatékonyabb értékmentő szemlélet kialakulását segítené. Célja nemes, ám sok mindenben túlhaladta az idő. Irodalmunk kincsestára folyamatosan gyarapszik, értékei már semmilyen kötelező kánonba nem férnek bele. (Ezt bárki beláthatja, aki P. B. listáit saját hiánylistáival próbálja meg kiegészíteni, és közben azon is tűnődik, milyen értékrend alapján szorítja ki ma a protokoll első helyéről a 100 éves Weöres Sándort a 150 éves Gárdonyi Géza.) Matematikai hasonlattal élve eddig elsősorban a legnagyobb közös osztó elve szerint szelektáltunk. A jövőben praktikusabb lenne közös többszörösöket keresni, és a minél teljesebb értéktárból válogatni különböző felhasználási szempontok szerint. (Ma is léteznek, uralkodnak különböző régiók, irányzatok, csoportok ízlését, ideológiáját, politikai meggyőződését tükröző értékrendek!) De ehhez tisztázni kell az értékmérő alapelveket: a műveket szövegük alapján kell megítélni, az életműveket az alkotó teljes munkásságát figyelembe véve! A tananyagot pedig konszenzussal kell összeállítani!

A már említett Literatúra száma is kegyelmi pillanatban jött létre. Az EU friss tagjaként jelentkeztünk angol nyelvű mutációjával. Már akkor sajnáltam, hogy P. B. megállt Németh Lászlónál, nem utalt forrására, Kantra, aki *A tiszta ész kritikájában* négy antinómiában foglalta össze gondolkodásunk legfőbb prob-

lémáit. (Pl. hogy a tér és idő végtelen-e vagy sem, létezik-e Isten mint szükséges való stb.) Kant nem tett igazságot az egymásnak ellentmondó ítéletek között, hanem magukat az ítélet-párokat minősítette a tapasztalattól elszakadt tiszta ész spekulációinak. Ezt mi is megfontolhatjuk. Sajnos ettől még a mi tapasztalható ellentéteink nem nyernek feloldozást.

R Ó N A Y L Á S Z L Ó

Árokásás helyett

Aki közel kerül a kultúrához, irodalomhoz, szükségszerűen szembesül a kérdéssel: mi értékes, mi nem, melyik az a mű, amely gazdagít, melyik, amelyik rombol. Az esztétikának többféle válasza ismert ezekre a kérdésekre, de sokszor ezekben is megnyilvánul a felelet lehetőségeit mérlegelő egyéni ízlése. Másként érzékelt a művében rejlő értéket Lukács György, Füst Milán és Sík Sándor. De abban alighanem egyetértettek, hogy az irodalom értékteremtő, még ha másként is keresték ennek megjelenését. S ez a különbözőség arra irányítja az értékelni vágyót, s az értéket kutatót: létezik-e az irodalomban megingathatatlan, mindenki számára fenntartás nélkül elfogadható érték? Ha például Füst Milán esztétikájának némelyik mehökkentő megállapítására gondolnak, a válasz: nem! S talán magyarázatra sem szorul, mekkora a távolság Lukács György és Sík Sándor értékszemlélete között.

A művekben megmutatkozó, a belőlük kiolvasható értékek közül a legfontosabb talán az igazság megjelenítése. (Megint óvatosan közelítenék ehhez a tényhez: már Pilátus is azt kérdezte, mi az igazság.) Azt azonban fájdalmasan tapasztaljuk, hogy az igazság fogalma játékszere lett a hétköznapi politikának, relativizálása behatolt az irodalomba (és egyéb művészeti ágakba is), s az érdekek hálójában egyre bizonytalanabb a jelentése. A 19. században fölöttébb eredményesen működött a cenzúra, melynek az volt a rendeltetése, hogy a művekből kigyomlálja az igazságot, amely akkor majdnem az egész nemzet által képviselt igazság volt. Kisserű hivatalnokok a hatalom igazsága nevében ítéleztek. Rájuk gondoltam, amikor azt olvastam, hogy Esterházy Péter előadásából önhatalmúlag kihagytak egyet-mást, ami – az alkalmi cenzor szerint nem egyezett a politikai hatalom nézeteivel. Ez az egyetlen kiragadott eset is jelzi, mennyire nehéz kinek-kinek igazságát megjeleníteni. Pedig a személyes igazság elfojtása súlyos értékrombolás forrása is lehet.

Az értékek iránt tanúsított érzékenység, a jó és a rossz közötti választani tudás képességét az iskola fejleszti, elsősorban az irodalmi, nyelvi és művészettörténeti nevelés keretében. Itt tanulják meg a diákok az értékörzés módját, szerencsétlen esetben pedig az értékesztést alakítják ki bennük a helytelenül megválasztott olvasmányokkal, értékelésekkel, esetenként túlértékelésekkel és kihagyásokkal. Amikor Pomogáts Béla arról ír, hogy jelenleg az értékhierarchia csúcsára emelkedett (emelték) Nyíró József, Wass Albert és Tormay Cécile, jogos indulattal szólhatott Babits Mihály „elhalványulásáról”, Tersánszky Józsi Jenő kiebruda-